

I KRONIKA 2020 68



68
2020

KRONIKA

kronika.zzds.si/kronika



IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zzds.si>

Kronika 2020, letnik 68, številka 1

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana),
dr. Miha Kosi (Ljubljana), dr. Harald Krahwinkel (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágyi (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

4. februarja 2020

Naslednja številka izide/ Next issue:

junij/ June 2020

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gasperšič - angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ *Slovenian Research Agency*

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

500 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus;
Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Vodnjak v parku Term Šmarješke Toplice/ Fountain in the park of the
Šmarješke Toplice Thermal Spa (arhiv Term Krka).

Na zadnji strani/ Back cover: Conrad Grefe: Stara Loka/ Altenlack (C. Grefe, P. Radics: Alt-Krain.
Wien, Laibach, 1900).



KAZALO



Razprave

Martin Bele:	Viltuška veja gospodov Mariborskih pred letom 1311.....5
Patrizia Farinelli:	Prevzeta od Zoisovega znanja in prijznosti: Gaetano Cattaneo in Giovanni Scopoli v Ljubljani (april 1812)19
Damir Globočnik:	Prešernova slovesnost v Vrbi 15. septembra 187229
Marija Čipić Rehar:	Jurij Humar – nova spoznanja o njegovem življenju in delu41
Simona Kermavnar:	Vodnjak v parku Term Šmarješke Toplice.....55
Renata Komić Marn:	Zbirateljstvo in umetnostni trg v Ljubljani med obema vojnoma na primeru razprodaje Strahlove zbirke69
Mateja Ratej:	Vranglovci kot jugoslovanski graničarji na Kozjaku v dvajsetih letih 20. stoletja. Primer Simeona Britvina89
Aneja Rože:	Franciscejski kataster kot vir za preučevanje zgodovine vodne infrastrukture in preskrbovanja z vodo. Davčni okraj Sežana99
Rok Poles:	Od srčastega ščita do srčastih kamnov. Prispevek k poznavanju šoštanjkega grba117



Po razstavah

Ko zapoje kovina: nastajanje muzejske razstave o tisočletjih metalurgije na Slovenskem (<i>Tomaž Lazar</i>)135
--



Jubilej

Darja Mihelič – sedemdesetletnica (<i>Petra Svoljšak</i>)145
--



Ocene in poročila

Matjaž Bizjak: Rodbina Gall in njene veje v srednjem veku (<i>Martin Bele</i>)149
Janez Höfler: Lastniške cerkve v Sloveniji. Raziskana, registrirana in potencialna zgodnjesrednjeveška grobišča (<i>Jure Volčjak</i>)150
Dvorec Betnava (ur. Franci Lazarini in Miha Preinfalk) (<i>Dejan Zadavec</i>)152

David Petelin: Živeti v socialistični Ljubljani. Mestno življenje v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni (<i>Jelka Piškurić</i>)	153
Jelka Piškurić: »Bili nekoč so lepi časi«. Vsakdanjik v Ljubljani v času socializma (<i>Marija Počivavšek</i>)	155
Ota Konrád in Rudolf Kučera: Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922 (<i>Eva Holz</i>)	156

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.25(497.4)
66.013.6:621.22(497.471)

Prejeto: 23. 4. 2019

**Aneja Rože**univ. dipl. um. zgod. in univ. mag. zgod., Prelože pri Lokvi 10, SI-6219 Lokev
E-pošta: aneja.roze@hotmail.com

Franciscejski kataster kot vir za preučevanje zgodovine vodne infrastrukture in preskrbovanja z vodo

Davčni okraj Sežana

IZVLEČEK

Prispevek obravnava uporabno vrednost franciscejskega katastra kot vira za preučevanje zgodovine vodne infrastrukture in preskrbovanja z vodo na primeru davčnega okraja Sežana. Avtoričino osrednje vprašanje je, kako natančne podatke nam ponuja obravnavani kataster, katerega naloga, označevanje in beleženje vodne infrastrukture, je bila bolj ali manj posredne narave. Katastrske mape in izkazi franciscejskega katastra so v precejšnji meri ohranjeni v tržaškem državnem arhivu in so uporabnikom dostopni tudi na spletu. Ob uporabi arhivskega gradiva so bila uporabljena tudi lastna opazanja na terenu in informacije, pridobljene z ustnimi viri.

KLJUČNE BESEDE

franciscejski kataster, vodna infrastruktura, Kras, davčni okraj Sežana, katastrska občina Lokev

ABSTRACT

FRANCISCAN CADASTRE AS A SOURCE FOR STUDYING THE HISTORY OF WATER INFRASTRUCTURE AND WATER SUPPLY. TAX DISTRICT OF SEŽANA

The contribution discusses the usefulness of the Franciscan cadastre as a source for studying the history of water infrastructure and water supply on the example of the tax district of Sežana. The author's central question concerns the accuracy of the data provided by the cadastre under examination, the purpose of which—i.e. marking and registering water infrastructure—was of a relative nature. Cadastre files and statements from the Franciscan cadastre have largely been preserved in the Trieste State Archives and are also accessible online. Apart from archival materials, the author also drew on her own observations in the field as well as information obtained from oral sources.

KEY WORDS

Franciscan cadastre, water infrastructure, Kras, tax district of Sežana, cadastre municipality Lokev

Uvod

Jožefinski vojaški zemljevid je slovenskemu prostoru prinesel prvo celotno kartografsko upodobitev, njegova podoba pa se je izostrila v času vladanja prvega avstrijskega cesarja Franca I.¹ Ta je 23. decembra 1817 s patentom položil temelje za izdelavo novega katastra, ki je tako kot terezijanski in jožefinski nosil ime po vladajočem cesarju. V slovenskem prostoru je franciscejski kataster nastajal med letoma 1818 in 1828. Veljati je začel z zamikom, leta 1843, na Štajerskem pa leto kasneje. Pokril je celotno slovensko ozemlje razen Prekmurja, ki ga je v petdesetih letih 19. stoletja pokril stabilni kataster za Ogrsko.² Sestavili so ga po teritorialnem načelu, davčnih oziroma katastrskih občinah, ki jih je uvedel jožefinski kataster.³ Katastrska občina je bila tista teritorialna enota, v okviru katere je bila izvedena meritev in ocenitev zemljišč. Sama izmera je bila izredno natančna, k čemur je veliko prispevalo to, da je nekdanji ročni sistem merjenja zemljišč nadomestilo merjenje z merilnimi instrumenti ter da so merjenja opravili šolani geodeti iz vojaških vrst in geodeti iz vrst diplomantov Politehničnega inštituta na Dunaju (ustanovljenega 6. novembra 1815). Za pripravo in izdelavo katastra ter nove davčne regulacije so bili ustanovljeni posebni organi in komisije, tako na ravni centralnih uradov na Dunaju kot tudi v posameznih deželah, kjer so delovale deželna komisija in okrožne komisije. Pri pripravah in izvedbi zemljiške izmere so bili udeleženi triangulacijski poddirektor, deželni direktor za kartiranje, inšpektor za mapiranje, grafični triangulator, geometer za popis občinske meje, geometer za podrobno merjenje, pomočnik geometra, merilni pomočnik in merilni strežnik oziroma indikator. Merjenje zemljišč je potekalo v več fazah.⁴ Poleg spisovnega dela kataster vsebuje tudi grafični del, ki je oprt na triangulacijsko mrežo. Spomladi 1818 so bila izdana še navodila za izdelavo katastra (instrukcije), ki so bila čez dve leti dopolnjena, leta 1824 pa so dobila končno obliko.⁵

Izdelovalci franciscejskega katastra so po instrukcijah označevali vodno infrastrukturo in v nekaj let kasnejših cenilnih izkazih zabeležili stanje preskrbe z vodo posameznih občin. S tem so dobili podobo oskrbljenosti prebivalstva z vodo v posameznih občinah in okrajih, kar je v določeni meri vplivalo na

odmero zemljiškega davka. Razpoložljivost vode je namreč poleg rodovitne prsti narekovala socialno in ekonomsko moč občin. Franciscejski kataster je tako ne le nepogrešljiv vir za agrarno zgodovino, temveč tudi za zgodovino preskrbe z vodo in preučevanje takratne vodne infrastrukture. Namen razprave je preučiti njegovo uporabno vrednost in natančnost podatkov glede na obravnavano temo na območju davčnega okraja Sežana. Sežanski davčni okraj⁶ je z jugovzhodnim delom zajemal del Brkinov, z ostalim ozemljem pa Kras. Ta geološka raznolikost se je kazala tudi v različni vodni infrastrukturi in preskrbi z vodo, kar zaznamo tudi v uporabljenem katastru. Za obdelavo in interpretacijo podatkov je bil izbran tako kvalitativni kot kvantitativni način obdelave podatkov, kar je omogočalo razmeroma majhno raziskovalno območje. Ker Arhiv Republike Slovenije ne hrani v celoti katastrskih map franciscejskega katastra za izbrani davčni okraj, je raziskava nastala po spletni objavi tržaškega državnega arhiva.⁷ Ob franciscejskem katastru so bila zaradi primerjave uporabljena tudi lastna opažanja in ugotovitve iskanja na terenu, ustni viri in drugo sekundarno gradivo.

Cenilni izkazi občin sežanskega davčnega okraja

Cenilni izkazi občin so za določitev davka nastali med letoma 1829 in 1830. Izjema je bil vogeljski, ki je nastajal med letoma 1826 in 1830. Cenilni izkazi raziskovalcu ponujajo skupek obdelanih podatkov o občinskih mejah, številu prebivalstva in glav živine, cestah, stavbah, obrteh, kulturah, ki so jih v občini gojili itd. Z zajetimi podatki je mogoče bolj ali manj rekonstruirati podobo občine tistega časa. Njihova izpovedna moč se nanaša tudi na takratno vodno infrastrukturo in preskrbovanje s pitno vodo. Peti paragraf pokaže podatke o tekočih vodah posameznih občin, o njihovem poplavljanju oziroma presahnitvi in o drugi vodni infrastrukturi, ki so jo občani zgradili za zbiranje vode.

Tekoče vode so značilne za brkinski del davčnega okraja, ki leži na flišnem površju. V času obilnih pa-

¹ V tehničnem pogledu je v primerjavi s terezijanskim in jožefinskim katastrom do korenitih sprememb prišlo s francoskim katastrom, ki je med letoma 1811 in 1813 nastal za ozemlje kratkotrajnega Napoleonovega Italijanskega kraljestva. Na vzhodu je segal do rateškega razvodja in Soče. Več o tem gl.: Golec, *Zemljiški katastri*, 2. del, str. 361–366.

² Prav tam, str. 366.

³ Teritorialno načelo je bilo v terezijanskem katastru uporabljeno le na Goriškem (Golec, *Zemljiški katastri*, 1. del, str. 327–328).

⁴ Ribnikar, *Zemljiški kataster*, str. 327–329.

⁵ Golec, *Zemljiški katastri*, 2. del, str. 366–367.

⁶ Njegov sedež je bil sprva v Švarceneku (danes Podgrad pri Vremah), nakar so ga na začetku 19. stoletja prenesli v Sežano (AST, CFr, E, DS, katastrska občina Sežana (Comune di Sessana, okrajšano CSess), cenilni izkaz (Operato d'estimo catastale, okrajšano OEC), 758.02. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#61308_archivio (30. 9. 2019)).

⁷ Arhiv Republike Slovenije za slovensko Primorje hrani le 184 katastrskih map franciscejskega katastra, vključno z 22 mapami francoskega katastra. Od teh se za izbrani davčni okraj hranijo le katastrske mape katastrskih občin Barka, Lovke, Dane pri Divači, Spodnje Ležeče, Naklo pri Divači, Rodik, Škoflje in Merče. Od teh se le za katastrski občini Barka (sicer umeščena pod francoski kataster) in Merče hranijo katastrske mape iz leta 1819, vse ostale pa sodijo v čas nastanka reambulančnega katastra (ARS, SI AS 179. Dostopno tudi na: <http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=23256> (2. 10. 2019)).

davin je tamkajšnje prebivalce pestilo predvsem poplavljanje potokov. Za občini Vatovlje in Švarcenek v Brkinih, ki sta obravnavani skupaj, je, na primer, v cenilnem izkazu zapisano: »Po hribih, ki to občino ločijo od artviške, se spušta potok Padež, ki teče proti severu, kjer se izliva v potok Sušica. Ta se na koncu meje z občino Barka izliva v reko Reko. Obstaja pa še potok, imenovan Pralni, ki priteče z južnih hribov in teče med vasema proti severu, kjer se izlije v prej imenovano Sušico. Ti potoki imajo vodo v vsakem obdobju.⁸ Drugih voda ta občina nima, razen kanalov, ki imajo vodo le v času padavin. Prej omenjeni potoki v času nenehnih padavin tako narastejo, da njihove struge ne morejo zadržati vse vode in se zato razlijejo po sosednjih poljih ter s tem povzročijo škodo.«⁹

Povsem drugačno podobo si ustvarimo po podatkih občin, ki ležijo v osrčju Krasa. Občanov ni pestilo poplavljanje potokov, temveč pomanjkanje vode, zlasti v sušnih obdobjih. Naravne površinske vode so na Krasu redke, zato se je bila večina Kraševcev prisiljena zanašati le na padavine. Ker pa Kras leži na vodotopnih in vodoprepustnih apnencih in dolomitih, večji delež padavin ponikne v globine kraškega vodonosnika.¹⁰ Da bi si čim več vode, in to za kar najdlje časa, zagotovili na površju, so v vaseh gradili vodnjake, ob poteh, po katerih so gnali živino na pašo, pa kale.¹¹ »Deževnica se zbira v cisternah, ki so bile zgrajene s prizadevnim delom občanov in ki služijo vsakodnevni potrebam družin. Obstajajo tudi drugi zbiralniki deževnice, in sicer v ta namen skopane velike kotanje, v katere se steka voda po majhnih kanalih. Te služijo za napajanje živali in pogosto tudi za potrebe družin.«¹²

Prebivalce skrajnega roba Krasa, ki prehaja v Brkinne, pa je pestilo tako poplavljanje potokov v deževnih obdobjih kot pomanjkanje vode v sušnih obdobjih. Za občino Dane so zapisali: »Čprav občina nima nobene reke, ima kljub temu številne tekoče vode

in kale. V vasi Dane teče Danski potok, ki izvira v občini Rodik in se »izliva v jamo v bližini vasi. V času naraščanja vode s poplavljanjem po dolini povzroči precej škode [...]. Potok Branzhi [Kranjski potok], ki prav tako izvira v občini Rodik, teče mimo hiš vasi Kačice in tudi ponikne v neko jamo na občinskem terenu na severu. Tudi ta, skupaj z odlaganjem proda, povzroči veliko škodo na poljih. Poleg tega so še majhni potoki Hottobirsta Potocki[?], Skertastetz[?] in Seherschitza [Sušica?]. Vsi izvirajo v občini Vareje in tečejo proti južni meji, ki se ji nato pridružijo, nakar tečejo naprej po dolini. Vsi ti potoki v času hudih suš presahnejo.« Nadalje se omenjata še dva kala: pri nekdanjem zaselku Potoče je bil manjši kal, »velik nekaj klafter«,¹³ na severovzhodu pa večji s površino 2 ½ jugerja.¹⁴ Gre za kal pri Paredu, ki je že vrisan na jožefinskem vojaškem zemljevidu.¹⁵

Cenilni izkazi občin dajejo tudi dragocene podatke o preskrbi z vodo v sušnih obdobjih v občinah, ki niso imele površinskih voda, njihovi vodnjaki in kali pa so presahnili. Občani so takrat odšli po vodo do bolj ali manj oddaljenih vodnih virov, da bi domov prinesli življenjsko potrebno dobrino. Na pot so se običajno podali z majhnimi kmečkimi vozovi z volovsko vprego.¹⁶ Cenilni izkaz za občino Dutovlje tako navaja: »(O)ščani se morajo v času hude suše obrniti na reko Vipavo ali na Doberdobsko jezero, oba sta oddaljena 5 ur vožnje.«¹⁷ Za občino Lokev pa zasledimo: »V sušnem obdobju se morajo poslužiti reke Reke, oddaljene dve uri, in včasih tudi jame [kala] v Danah.«¹⁸ Oskrbovanje z vodo iz reke Reke je omenjeno tudi v cenilnem izkazu občine Naklo: »To dragoceno reko poleti obiščejo prebivalci oddaljenih občin, ki se nanjo obrnejo ob vsakokratnem pomanjkanju vode.«¹⁹ Podatki o preskrbovanju kraških občin z vodo v sušnih obdobjih so v tabeli 1. Oddaljenost je bila merjena z urami hoje oziroma vožnje z malimi kmečkimi

⁸ Pojavlja se dvom v to trditev, saj potok Sušica v poletnem času rad presahne – in prav zaradi tega naj bi dobil takšno ime (Habe, Reka, str. 256).

⁹ AST, CFr, E, DS, katastrska občina Vatovlje (Comune di Vattoglie, okrajšano CVat), OEC, 877.02. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#61518_archivio (30. 9. 2019).

¹⁰ Čelik, Inventarizacija kalov, str. 73. Vodonosnik je geološka plast, ki ima sposobnost zbiranja in prevajanja pomembnejših količin podzemne vode.

¹¹ Gradnji in uporabi vodne infrastrukture na Krasu se posvečata predvsem etnologinja Eda Belingar iz ZVKDS, OE Nova Gorica, in zgodovinar Miha Zobec. Gl. zlasti v: Belingar, Uporaba kamna, str. 71–78; Belingar, Vodnjaki na Krasu, str. 285–298; Belingar, Voda v življenju Kobjeglavcev in Tupelčanov, str. 433–452; Belingar, Vodovod v Danah, str. 75–90; Belingar, O kalih kot kulturni dediščini, str. 116–128; Zobec, Človek, živina in kali, str. 495–504; Zobec, Pogled v preteklost kalov na Krasu, str. 193–207.

¹² AST, CFr, E, DS, katastrska občina Lokev (Comune di Corgnale, okrajšano CCor), OEC, 203.02. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#60814_archivio (30. 9. 2019).

¹³ 1 klafter = 1,896 m, 1 kvadratna klafter = 3,596 m² (Bonin, Kataster koprskih solin, str. 82).

¹⁴ AST, CFr, E, DS, katastrska občina Dane pri Sežani (Comune di Danne di Sessana, okrajšano CDaSes), OEC, 251.02. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#60900_archivio (30. 9. 2019) (pri navedbi tega vira velja opozoriti na zamenjavo nekdanje katastrske občine Dane pri Divači in kraja Dane pri Sežani na spletni objavi AST. Dane pri Sežani so namreč spadale pod katastrsko občino Sežana, Dane pri Divači pa so imele v tem času status katastrske občine). 1 juger = 28.800 kvadratnih rimskih čevljev ali 0,622 hektarja. Omenjeni kal je obsegal 1,55 hektarja (<https://www.merriam-webster.com/dictionary/juger> (2. 10. 2019)).

¹⁵ Rajšp, Slovenija na vojaškem zemljevidu, 3. zv., 210. sekcija.

¹⁶ Holz, Cestne povezave, str. 503.

¹⁷ AST, CFr, E, DS, katastrska občina Dutovlje (Comune di Duttogliano, okrajšano CDut), OEC, 277.02. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#60984_archivio (30. 9. 2019).

¹⁸ AST, CFr, E, DS, CDaSes, OEC, 251.02. Omenjeni kraj Dane se danes uradno imenuje Dane pri Divači.

¹⁹ AST, CFr, E, DS, katastrska občina Naklo (Comune di Nacla S Maurizio, okrajšano CNac), OEC, 468.02. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#61098_archivio (30. 9. 2019).

Tabela 1: Preskrbovanje kraških občin z vodo v sušnih obdobjih.

Občina	Vodni vir	Oddaljenost vodnega vira
Lokev	reka Reka, kal pri Danah pri Divači	2 uri
Divača	reka Reka	1 ura
Dutovlje	reka Vipava, Doberdobsko jezero	5 ur
Merče	reka Reka	3 ure
Skopo	reka Vipava, Doberdobsko jezero	4 ure
Sežana	reka Reka, reka Timav v gospostvu Devin	Ni podatka
Štorje	reka Reka	2 uri
Tomaj	potok Raša	2 uri
Utočje	potok Raša	30 min
Krajna vas	potok Raša, Doberdobsko jezero, reka Vipava	4 ure oziroma 4 ure 30 min
Vogle	reka Timav v gospostvu Devin, »potok« Reka na Kranjskem	5 ur

vozovi.²⁰ Za občine Sv. Križ,²¹ Dolnje Ležeče in Povir²² podatki manjkajo.

²⁰ Občina Lokev: AST, CFr, E, DS, CCor, OEC, 203.02. Občina Divača: AST, CFr, E, DS, katastrska občina Divača (Comune di Divaccia, okrajšano CDi), OEC, 257.02. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#60942_archivio (30. 9. 2019). Občina Dutovlje: AST, CFr, E, DS, CDut, OEC, 277.02. Občina Merče: AST, CFr, E, DS, katastrska občina Merče (Comune di Merciano, okrajšano CMer), OEC, 428.02. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#61056_archivio (30. 9. 2019). Občina Skopo: AST, CFr, E, DS, katastrska občina Skopo (Comune di Scoppo, okrajšano CSco), OEC, 738.01. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#61262_archivio (30. 9. 2019). Občina Sežana: AST, CFr, E, DS, CSess, OEC, 758.02. Občina Štorje: AST, CFr, E, DS, katastrska občina Štorje (Comune di Storie, okrajšano CStor), OEC, 794.02. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#61352_archivio (30. 9. 2019). Občina Tomaj: AST, CFr, E, DS, katastrska občina Tomaj (Comune di Tomadio, okrajšano CTom), OEC, 820.02. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#61392_archivio (30. 9. 2019). Občina Utočje: AST, CFr, E, DS, katastrska občina Utočje (Comune di Uttoglie, okrajšano CUtt), OEC, 857.02. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#61434_archivio (30. 9. 2019). Občina Krajna vas: AST, CFr, E, DS, katastrska občina Krajna vas (Comune di Villa Cargna, okrajšano CViCar), OEC, 895.02. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#61558_archivio (30. 9. 2019). Občina Voglje: AST, CFr, E, DS, katastrska občina Voglje (Comune di Vogliano, okrajšano CVog), OEC, 1058.02. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#61602_archivio (30. 9. 2019).

²¹ Na spletni strani AST sta zamenjana cenilna izkaza za takratno občino Sv. Križ pri Ajdovščini (danes Vipavski Križ) in občino Sv. Križ pri Tomaju (danes Križ pri Tomaju). Kljub temu v cenilnem izkazu občine Sv. Križ pri Tomaju ni podatkov o vodni infrastrukturi in preskrbovanju z vodo, saj 5. paragraf manjka. AST, CFr, E, DS, katastrska občina Sv. Križ pri Ajdovščini (Comune di S. Croce di Aidussina), OEC, 696.02. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#59950_archivio (30. 9. 2019); AST, CFr, E, DS, katastrska občina Križ pri Tomaju (Comune Croce di Tomadio, okrajšano CCrTom), OEC, 233.01. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#60854_archivio (30. 9. 2019).

²² Za občino Dolnje Ležeče cenilni izkaz ni ohranjen, za občino

Zanimivo je, da se kot vodni vir, ki so ga izrabljali občani Tomaja, Utočja in Krajne vasi, navaja potok Raša, saj je v komentarjih jožefinskega vojaškega zemljevida zapisano, da v poletnem času popolnoma presahne, kar velja še danes. »Potok Raša je širok 2 do 4 korake, plitev, nima bregov, pač pa peščeno dno; poleti povsem presahne, ob dolgotrajnem deževju močno naraste in postane deroč.«²³ Cenilni izkazi občin omenjajo tudi število mlinov na vodni pogon, ki so delovali ob reki Reki, potoku Raša ter ob drugih potokih, kot je Sušica.

Cenilni izkazi so neprecenljiv vir podatkov o preskrbi z vodo in vodni infrastrukturi občin sežanskega davčnega okraja sredi prve polovice 19. stoletja. Navajajo vrste vodne infrastrukture, ki so jih premogle občine, številna imena tekočih voda in podatke o preskrbi z vodo v občinah, ki so ležale v osrčju Krasa.

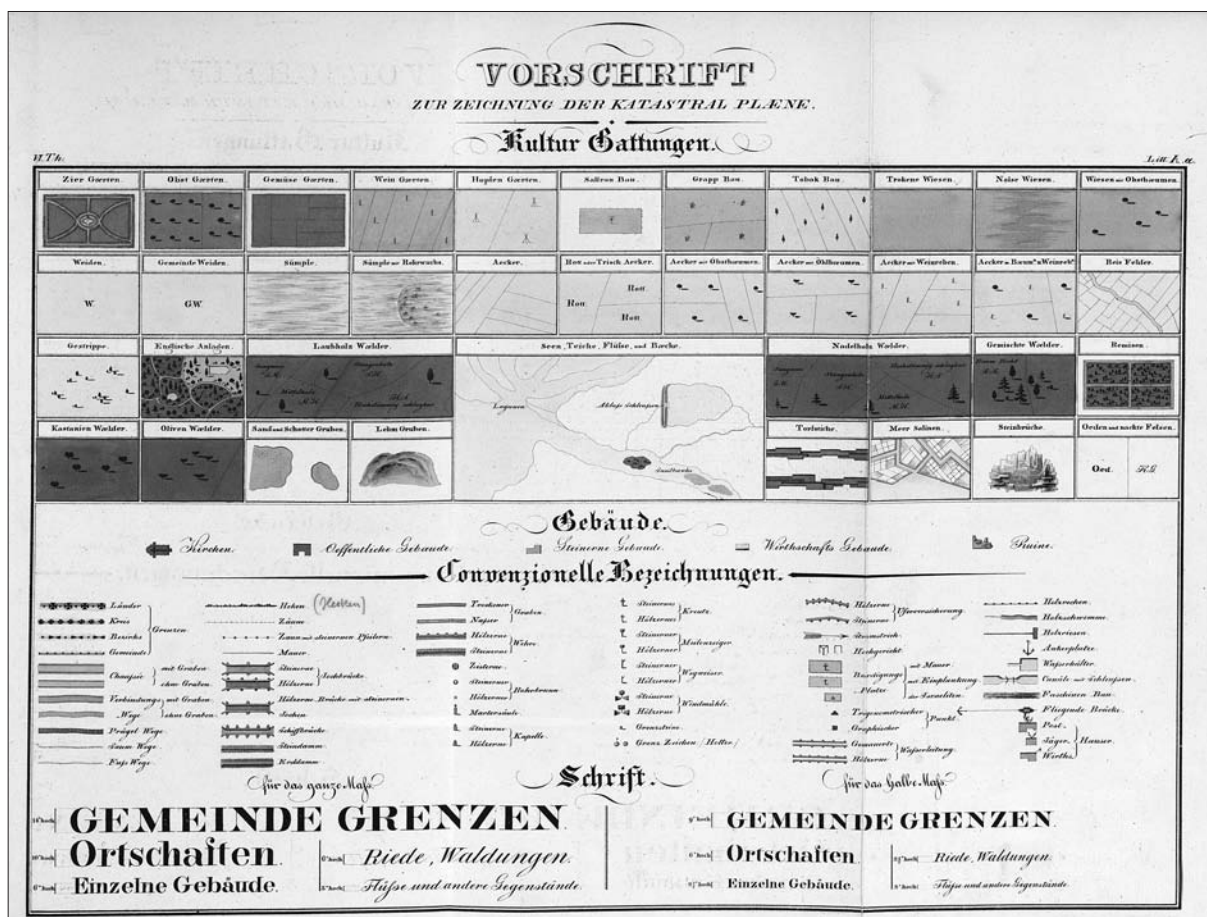
Označevanje vodne infrastrukture na mapah franciscejskega katastra

Delno vizualizacijo opisov vodne infrastrukture in preskrbe z vodo iz cenilnih izkazov ponujajo katastrske mape posameznih občin. Katastrske mape sežanskega davčnega okraja so praviloma izdelane v merilu 1 : 2880, pri krajih Dutovlje, Štorje, Voglje in Vrhovlje (spadale so pod občino Voglje), kjer so vasi posebej grafično upodobili, pa naletimo na merilo 1 : 1440.²⁴ Označevanje posameznih katastrskih

Povir pa v cenilnem izkazu ni naveden podatek o preskrbi z vodo v času suš. AST, CFr, E, DS, katastrska občina Povir (Comune di Poverio, okrajšano CPov), OEC, 577.02. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#61140_archivio (30. 9. 2019). Najverjetneje so njeni občani tako kot občani Merč in Divače v sušnih obdobjih po vodo odhajali v reko Reko.

²³ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 3. zv., str. 131.

²⁴ Občina Dutovlje: AST, CFr, katastrske mape (Mappe del Catasto Franceschino, okrajšano M), DS, CDut, 175 b. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#35305_archivio (30. 9. 2019). Občina Štorje: Spletni vir 22: AST, CFr, M, DS, CStor, 512 b. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#35945_archivio (30. 9. 2019). Občina Voglje: AST, CFr, M, DS, CVog, 697 b. Do-



Topografski in konvencionalni znaki po napotkih iz leta 1824 (Wikimedia Commons).

Tabela 2: Konvencionalni znaki za vodno infrastrukturo v izvirniku in prevodu.

Izvirnik	Prevod
Zisterne	cisterna
Steinerne Rohrbrunn	kamnit jašek (cevast) vodnjak
Hölzerne Rohrbrunn	lesen jašek (cevast) vodnjak
Gemauerte Wasserleitung	zidan vodovod
Hölzerne Wasserleitung	lesen vodovod
Wasserhälter	vodni zbiralnik
Canäle mit Schleussen	kanal z zapornicami
Ankerplatz	sidrišče
Stromstrich	smer vodnega toka

kultur z različnimi barvnimi odtenki na katastrskih mapah je moralo slediti napotkom za izdelovanje katastra. Odtenki so se morali v okviru ene katastrske občine ujemati. Za jezera, ribnike, soline in riževa polja je bila določena blede modra barva, ki ni smela biti sprana. Upodobljena jezera in ribnike so morali obrobati s čopičem z močnejšo modro barvo, riževa

polja pa z rjavo barvo.²⁵ Določili so tudi topografske znake. Različica napotkov iz leta 1824 poleg topografskih znakov za cerkev (*Kirchen*), javno zgradbo (*Oeffentliche Gebäude*), kamnito zgradbo (*Steinerne Gebäude*), gospodarsko poslopje (*Wirtschafts Gebäude*) in ruševino (*Ruine*) pozna še konvencionalne oznake (*Convenzionelle Bezeichnungen*).²⁶ Z njimi so praviloma ponazarjali objekte, ki so jih običajno upoštevali zgolj na katastrskih mapah, niso pa jih upoštevali v izkazih.²⁷ V tabeli so v izvirniku in prevodu podani konvencionalni znaki za vodno infrastrukturo.

Na katastrskih mapah občin sežanskega davčnega okraja srečamo konvencionalne znake za smer vodnega toka reke Reke in potokov ter za vodnjake, ki so razdeljeni v tri skupine. Za cisterno je bil določen blede moder križ na beli podlagi v rdečem kolobarju, za kamnit jašek vodnjak krog blede modre barve, obdan z rdečim kolobarjem, za lesen jašek vodnjak pa le blede moder krog, obdan s črno obrobo. Vse tri so uporabljali na katastrskih mapah davčnega okraja

²⁵ *Instruction*, str. 79–80, § 472.

²⁶ *Instruction*, Litt. A.a, *Vorschrift zur Zeichnung der Katastral Pläne*.

²⁷ Golec, *Zemljiški katastri*, 2. del, str. 368.

stopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eas=#36311_archivio (30. 9. 2019).

Tabela 3: Primer zapisa stavbne parcele v izkazu stavbnih parcel občine Lokev.

Štev. parc.	Lastniki			Hiša in poslopje		Površina skupaj z dvoriščem	
	Ime in priimek	Položaj	Bivališče	Štev.	Vrsta	Orali	Kvad. klatfre
80	Frankovig Kaspar /:vulgo Blasig:/ ²⁸	Kmet	Lokev	67	Nadstropna hiša, skedenj, hlev s 4 glavami goveda, 1 ovci, 1 svinjo in dvoriščem		86

Sežana. Na mapah nekaterih občin so uporabili dva tipa konvencionalnih znakov. Na mapi občine Duvovlje tako srečamo znaka za cisterno in lesen jaškast vodnjak,²⁹ na mapi občine Naklo pa znaka za kamnit in lesen jaškast vodnjak.³⁰ Ponekod so uporabljali le en znak. Na mapah občin Lokev³¹ in Divača³² so tako uporabili samo znak za lesen jaškast vodnjak, za tomajsko občino pa le znak za cisterno.³³ Terensko raziskovanje je pokazalo, da označevanje vodnjakov na lokacijah bolj ali manj drži, ne držijo pa uporabljene konvencionalni znaki za lesene in kamnite jaškaste vodnjake, saj jih na obravnavanem ozemlju ni bilo.³⁴ Srečamo pa tudi takšne konvencionalne znake, ki jih navodila ne poznajo. Tak primer je katastrska mapa za občino Sveti Križ (danes Križ pri Tomaju), kjer je za vodnjake uporabljen moder krog, obdan z belim kolobarjem s črno obrobo.³⁵

Lastništvo vodne infrastrukture glede na franciscejski kataster

Lastništvo vodne infrastrukture se je večinoma delilo na občinsko in zasebno. Obstajalo je tudi institucionalno, vendar v manjši meri. Na katastrskih mapah ter po izkazih zemljiških in stavbnih parcel lahko ločnico med njimi prepoznamo po vrisani legi in parcelni številki, ki nosi podatek o lastniku. Omembe vodnjakov v opisih domačij pa bomo v izkazih stavbnih parcel zamenjali. Tu so namreč običajno navedeni le vrsta hiše (pritlična ali nadstropna), gospodarska poslopja in število glav živine po posameznih živinskih vrstah (konji, govedo, ovce, prašiči), kot pri-

kazuje v tabeli 3 navedeni primer občine Lokev.³⁶ Pri tem raziskovalcu zagato pomeni raziskovanje vodne infrastrukture občine Sežana, saj državni tržaški arhiv ne hrani njene barvane in oštevilčene katastrske mape.³⁷

Vrsta lastništva je bila pomembna, saj je bila od nje odvisna pravica do uporabe vodne infrastrukture. Zasebno vodno infrastrukturo so lahko uporabljali le pripadniki družine, ki je živela na isti domačiji. Izjemoma so lahko vodo v zasebnem vodnjaku zajeli drugi vaščani, kar so morali običajno plačati z delom. Občinsko vodno infrastrukturo pa so lahko uporabljali vsi občani, ne glede na to, ali so imeli lasten vodnjak ali ne. Pri tem so navadno sklenili ustne dogovore o pripadnosti vodne infrastrukture določenemu delu občine (Kreplje, Emil Žvab; Lokev, Franc Čok; Naklo, Nada Babič).³⁸ Vodno infrastrukturo drugih občin so lahko uporabljali le v sušnih obdobjih. Tudi v teh primerih so nedvomno sklenili ustne dogovore, saj je bila voda ena izmed neprecenljivih dobrin.³⁹ Institucionalne vodnjake so uporabljali pripadniki določenih institucij. Od lastništva je bila odvisna tudi skrb za vzdrževanje vodne infrastrukture. Skupinskim pravilom, med katere je poleg vzdrževanja občinske vodne infrastrukture spadalo tudi vzdrževanje cest in suhih zidov, kidanje snežnih zametov ipd., so pravili *robute* (rabote). Opravljali so jih v sušnih obdobjih, ko v vodnih infrastrukturah ni bilo vode. Manjša opravila, kot je bilo čiščenje kanalov za lovljenje vode, so občani opravljali kar sproti. Nasprotno so zasebne vodnjake čistili člani družin.⁴⁰ Tujci, ki so se priselili v občino, so morali za uporabo vodne infrastrukture plačati prispevek v občinsko blagajno.⁴¹

²⁸ Frankovič Gašper, Blaščov.

²⁹ AST, CFr, M, DS, CDut, 175 b.

³⁰ AST, CFr, M, DS, CNac, 304 b.

Dostopno tudi na: https://www.archivodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#35531_archivio (30. 9. 2019).

³¹ AST, CFr, M, DS, CCor, 132 b.

Dostopno tudi na: https://www.archivodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#35090_archivio (30. 9. 2019).

³² AST, CFr, M, DS, CDI, 165 b.

Dostopno tudi na: https://www.archivodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#35258_archivio (30. 9. 2019).

³³ AST, CFr, M, DS, CTom, 532 b.

Dostopno tudi na: https://www.archivodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#35997_archivio (30. 9. 2019).

³⁴ Cenilni izkazi katastrskih občin obravnavanega davčnega okraja, ki so ležale na Krasu, omenjajo le cisterne za zbiranje vode. Gl. tudi v: Belingar, Vodnjaki na Krasu, str. 285–298.

³⁵ AST, CFr, M, DS, CCrTom, 151 b.

Dostopno tudi na: https://www.archivodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#35144_archivio (30. 9. 2019).

³⁶ AST, CFr, E, DS, CCor, izkaz stavbnih parcel (Protocollo di particelle edifici, okrajšano PPE), 202.04. Dostopno tudi na: https://www.archivodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#60804_archivio (30. 9. 2019).

³⁷ AST, CFr, M, DS, CSess, 690 d.

Dostopno tudi na: https://www.archivodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#35890_archivio (30. 9. 2019).

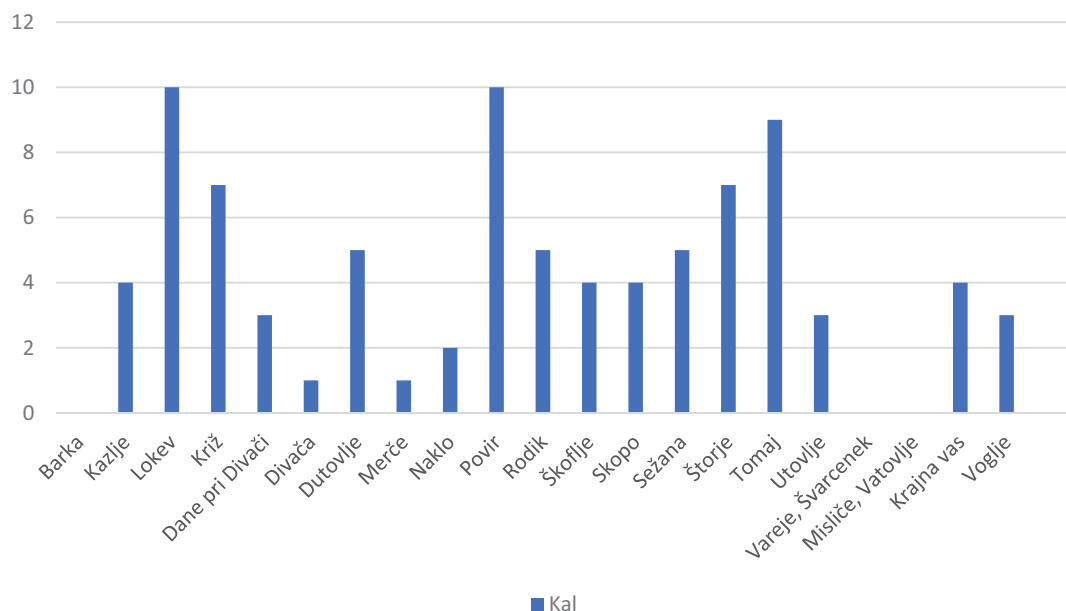
³⁸ Rösener, *Kmetje v evropski zgodovini*, str. 194–195.

³⁹ Zastrazenost kalov na Krasu je v 17. stoletju dokumentiral že Valvasor. »V primeru, da dolgo ne dežuje, potem stoji stalno eden od kmetov iz vasi, h kateri spada kal, kot straža pri kalu in preprečuje, da bi drugi iz drugih vasi pribajali in njegovi vasi jemali vodo« (Valvasor, *Čast in slava*, 1. knjiga, str. 325).

⁴⁰ Rože, Preskrba z vodo, str. 234.

⁴¹ Prav tam, str. 202–203.

Grafikon 1: Število občinskih vodnih infrastruktur davčnega okraja Sežana, vrisanih na način vrisovanja kalov.



Poleg lokacij vodnih infrastruktur grafični del franciscejskega katastra omogoča tudi vpogled v njihovo število. Grafikon 1 kaže število občinskih vodnih infrastruktur sežanskega davčnega okraja, ki so bile vrisane na način vrisovanja kalov. Podatki manjkajo za občino Dolnje Ležeče.⁴²

Največ kalov sta imeli občini Povir in Lokev (deset), sledi pa jima občina Tomaj (devet). Po le en kal sta imeli občini Divača in Naklo, brez kalov pa so bile občine v Brkinih: Barka, Vareje in Švarcenek ter Misliče in Vatovlje.⁴³ Sežanski davčni okraj je štel 85 vodnih infrastruktur, vrisanih na način kalov. Primerjava vrisanih kalov in podatkov, pridobljenih s terenskimi raziskovanjem, je pokazala, da se med vrisanimi kali skriva tudi nekaj lokev, kot je, na primer, kazeljska (parc. št. 436), mogoče pa tudi »štirna«.⁴⁴ Tako lokve kot »štirne« so imele povsem drugačno vlogo kot kali. Bile so zbiralniki za vodo z bolj strmimi stenami, pogosto utrjenimi s suhim zidom, ki je

⁴² Občina Barka: AST, CFr, M, DS, katastrska občina Barka (Comune di Barca, okrajšano CBar), 24 b. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#34977_archivio (30. 9. 2019). Občina Kazlje: AST, CFr, M, DS, katastrska občina Kazlje pri Sežani (Comune di Casigliano di Sessana, okrajšano CCasSess), 90 b. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#35032_archivio (30. 9. 2019). Občina Lokev: AST, CFr, M, DS, CCor, 132 b. Občina Sv. Križ: AST, CFr, M, DS, CCRTom, 151 b. Občina Dane pri Divači: AST, CFr, M, DS, CDaSess, Mb, 162 b. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#35195_archivio (30. 9. 2019). Občina Divača: AST, CFr, M, DS, CDi, 165 b. Občina Dutovlje: AST, CFr, M, DS, CDut, 175 b. Občina Merče: AST, CFr, M, DS, CMer, 278 b. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#35472_archivio (30. 9. 2019). Občina Naklo: AST, CFr, M, DS, CNac, Mb, 304 b. Občina Povir: AST, CFr, M, DS, CPov, 372 b. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#35578_archivio (30. 9. 2019). Občina Rodik: AST, CFr, M, DS, katastrska občina Rodik (Comune di Roditti, okrajšano CRod), 399 b. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#35677_archivio (30. 9. 2019). Občina Škoflje: AST, CFr, M, DS, katastrska občina Škoflje (Comune di Scoffe, okrajšano CScof), 472 b. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#35742_archivio (30. 9. 2019). Občina Skopo: AST, CFr, M, DS, CSc, 474 b. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#35779_archivio (30. 9. 2019). Občina Sežana: AST, CFr, M, DS, CSess, 690 d. (za vas Orlek, ki je spadala pod občino Sežana, podatki manjkajo, saj med digitaliziranimi sekcijami ni tiste z upodobitvijo Orleka). Občina Štorje: AST, CFr, M, DS, CStor,

512 b. Občina Tomaj: AST, CFr, M, DS, CTom, 532 b. Občina Utovlje: AST, CFr, M, DS, CUtt, 553 b. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#36050_archivio (30. 9. 2019). Občina Vareje s Švarcenekom: AST, CFr, M, DS, katastrska občina Vareje (Comune di Varea, okrajšano CVar), 561 b. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#36109_archivio (30. 9. 2019). Občina Vatovlje z Misliči: AST, CFr, M, DS, CVat, 564 b. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#36162_archivio (30. 9. 2019). Občina Krajna vas: AST, CFr, M, DS, CViCar, 574 b. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#36219_archivio (30. 9. 2019). Občina Voglje: AST, CFr, M, DS, CVog, Mb, 697 b. Občina Dolnje Ležeče: AST, CFr, M, DS, katastrska občina Spodnje Ležeče (Comune di Lesecce di S. Canziano, okrajšano CLes), 247 d. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#35450_archivio (30. 9. 2019).

⁴³ Tako kot občini Vareje in Švarcenek sta tudi občini Misliče in Vatovlje na franciscejskem katastru obravnavani skupaj.

⁴⁴ Pojem »štirna« bom uporabljala za vodno infrastrukturo, ki je po obliki podobna lokvi in ki je imela enako vlogo kot vodnjaki in lokve. Pojem »štirna« se na Krasu sicer pogosteje uporablja tako za cisterne kot tudi za cele vodnjake. Glej priloženi slovarček.

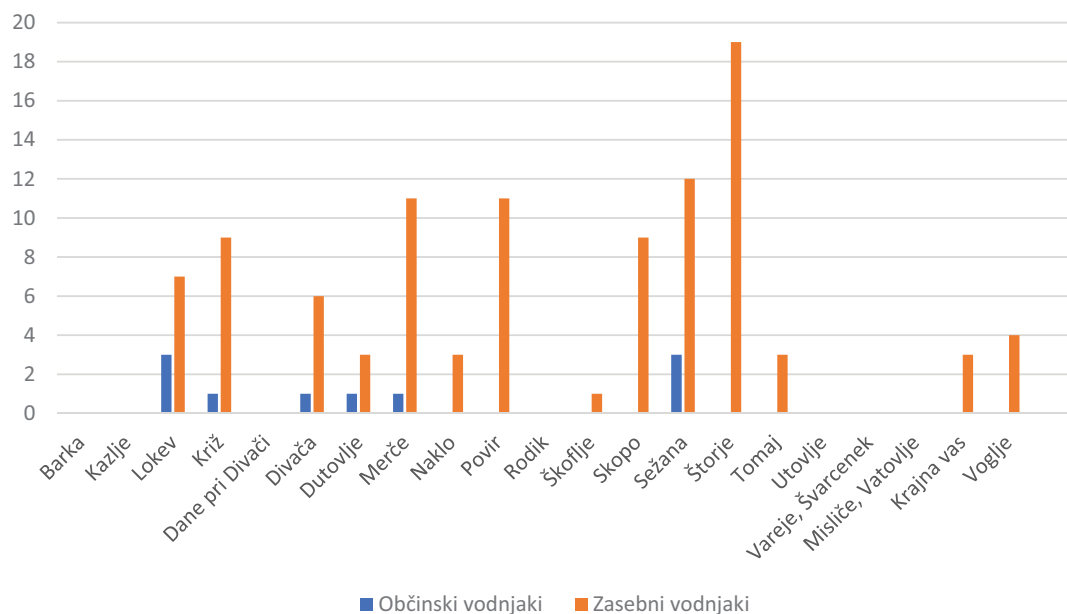


Ohranjeni kal pri cerkvi sv. Antona v Šepuljah. Vrisan je na katastrski mapi občine Sv. Križ (danes Križ pri Tomaju) z zemljiško parcelno številko 821 (foto: Aneja Rože, 2019).



Ohranjena lokev v Kazljah, ki je na katastrski mapi občine Kazlje vrisana z zemljiško parcelno številko 436 (foto: Aneja Rože, 2019).

Grafikon 2: Število občinskih in zasebnih vodnjakov po posameznih občinah davčnega okraja Sežana glede na njihov vris na katastrskih mapah.



preprečeval drsenje zemlje v vodo. Namenjene so bile preskrbi ljudi s pitno vodo in za gašenje morebitnih požarov, živina pa vanje ni imela vstopa.

Grafikon 2 prikazuje število občinskih in zasebnih vodnjakov po posameznih občinah davčnega okraja Sežana glede na vris njihovih lokacij na katastrskih mapah.⁴⁵

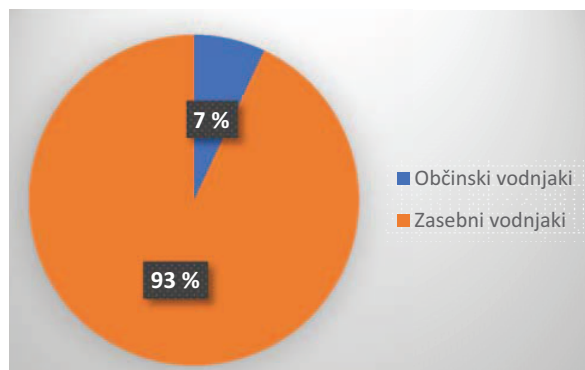
Kot vidimo, je imelo le šest občin davčnega okraja Sežana občinske vodnjake. Občini Lokev in Sežana sta imeli po tri, občine Križ, Divača, Dutovlje in Merče pa po enega. Za občino Dutovlje se pojavlja dvom, ali je bil na mestu, označenem na katastru, pri vasi Kreplje vodnjak. Intervjuvani domačini se namreč ne spomnijo oklepa vodnjaka, temveč le okroglih kamnitih sten, ki so značilne za »štirne« (Kreplje, Emil Žvab; Prelože pri Lokvi, Srečko Rože; Kreplje, Slavko Lavrenčič). Po pripovedovanju domačina Emila Žvaba zbiralnik za vodo sredi prve polovice 19. stoletja ni več držal vode. Danes je zasut.

Zasebnih vodnjakov je bilo veliko več, pri čemer jih je imela občina Štorje največ (devetnajst). Poleg občin, ki ležijo v Brkinih oziroma na njihovem vznožju, sta bili brez vodnjakov tudi občini Kazlje in Utovlje, ki ležita na Krasu. Vseh vrisanih občinskih vodnjakov sežanskega davčnega okraja je bilo osem (7 %), zasebnih pa 112 (93 %). Prevladovanje zasebnih vodnjakov je razumljivo, saj so jih imele večinoma vse dobro stoječe kmečke družine. Ker pa so bile njihove cisterne manjše od občinskih, so uporabljali tudi te.

Med vrisanimi zasebnimi vodnjaki naletimo tudi na institucionalne vodnjake, kar preverimo s po-

močjo stavbne parcelne številke in izkaza stavbnih parcel. Na ozemlju sežanskega davčnega okraja je bil institucionalni vodnjak v sežanskem dvorcu, t. i. Starem gradu, ki je vrisan v XII. sekciji občine Sežana pod parcelno številko 42.⁴⁶ Konec 16. ali v prvi tretjini 17. stoletja ga je zgradila švarceneška veja rodbine Petazzi.⁴⁷ Čeprav v literaturi beremo, da ga je imela rodbina v lasti vse do leta 1817, ko je umrl zadnji potomec te veje Adelmo Petazzi,⁴⁸ je v izkazu o stavbnih parcelah kot lastnica zapisana grofica Ema Pe-

Grafikon 3: Razmerje med vrisanimi občinskimi in zasebnimi vodnjaki na katastrskih mapah občin davčnega okraja Sežana.

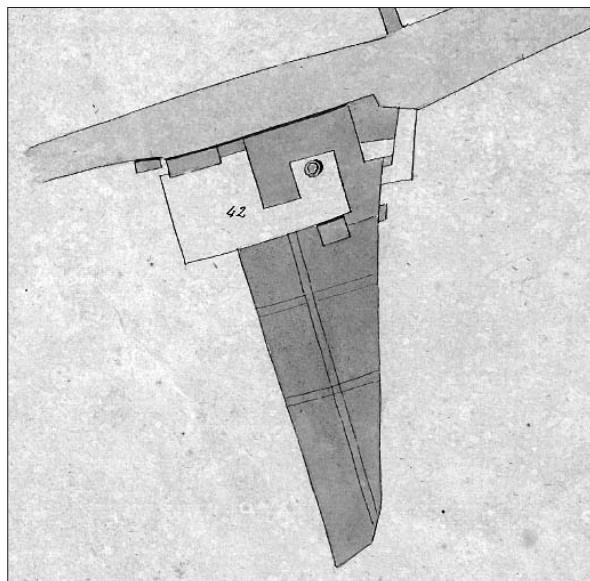


⁴⁶ AST, CFr, M, DS, CSess, 690 d; povečan izsek kraja Sežana (občina Sežana), ki ga hrani Geodetska pisarna Sežana (Območna geodetska uprava Koper).

⁴⁷ Sapač, *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji*, 5. knjiga, str. 196.

⁴⁸ Prav tam, str. 198.

⁴⁵ Gl. op. 39.



Lokacija Starega gradu. Detajl iz katastrske mape občine Sežana (Območna geodetska uprava Koper, geodetska pisarna Sežana).



Oklep vodnjaka z grbom Petazzijev, ki danes stoji v parku ob Starem gradu (foto: Aneja Rože, 2019).

tazzi.⁴⁹ Dvorec je nato za kratek čas kupila rodovina Garzarolli iz Senožeč, leta 1824 pa je bil v lasti dr.

⁴⁹ AST, CFr, E, DS, CSess, PPE, 754.04. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#61298_archivio (30. 9. 2019).

Tabela 4: Imena tekočih voda, ki so vrisane na mapah občin davčnega okraja Sežana.

Občina	Tekoče vode
Barka	potok Sušica, reka Reka
Kazlje	potok Raša
Dane pri Divači	Kranjski potok, potok Sušica, Danski potok oziroma Globoki potok
Naklo	potok Sušica, reka Reka
Rodik	potok Ločica, Globoki potok, Kranjski potok, potok <i>Leszishino</i> , Maren potok
Škoflje	potok Sušica, reka Reka
Vareje, Švarcenek	<i>Moschutni Schlep</i> , <i>Slep</i> , Sušica, potok Perilo, potok Zakalič, potok <i>Wollarie</i> , <i>Potok pod nograde</i>
Misliči, Vatovlje	potok Perilo, Sušica, potok Ruščič, potok Padež



Kranjski in Danski potok, vrisana na katastrski mapi občine Dane (Območna geodetska uprava Koper, geodetska pisarna Sežana).

Giuseppeja Cronnesta in Frana Lutmanna.⁵⁰ Pravica do uporabe institucionalnih vodnjakov se ni bistveno razlikovala od tistih, ki so bili zasebne narave.

Prebivalci brkinskih občin in občin na vznožju Brkinov, kjer so bili kali in vodnjaki redki oziroma jih sploh ni bilo, so vodo iz reke Reke in potokov, ki so tekli po njihovem ozemlju, uporabljali tako za napajanje živine kot tudi za pitje, kuho in druge dejavnosti (pranje perila, gašenje apna ipd.). Tudi tu so sklenili ustne dogovore o njihovi uporabi in vzdrževanju, s čimer so preprečevali konflikte. Katastrske mape ter izkazi zemljiških parcel in katastrskih ocen posameznih občin ponujajo vpogled v spremembe vijugavosti tekočih voda,⁵¹ hkrati pa v obstoj potokov na ozemljih nekdanjih občin, saj nekaterih danes ni več (na primer Kranjski potok).⁵² V tabeli 4 podajam

⁵⁰ Sapač, *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji*, 5. knjiga, str. 199.

⁵¹ Za raziskovanje sprememb vijugavosti tekočih voda je prvovrstni vir tudi jožefinski vojaški zemljevid (Zorn, Jožefinski vojaški zemljevid, str. 134).

⁵² Kranjski potok je v vas Kačiče iz hudournikov rodiške Luze pritekel še leta 1974, ko je voda preplavila most pri Ričevih, pozneje pa je potok le še nekajkrat pritekel v vas. Pod železniškim mostom, ki stoji blizu železniške postaje med vasema

Tabela 5: Zapis kalov občine Lokev v izkazu o klasifikaciji katastrskih kultur in na katastrski mapi.

Parcelna številka	Zapis v izkazu o klasifikaciji katastrskih kultur	Zapis na katastrski mapi
255	<i>Acqua Comunale</i>	<i>Ned czistem Kalem</i>
334	<i>Acqua Comunale</i>	<i>Per Snoschetti</i>
2498	<i>Acqua Comunale</i>	/
3178	<i>Acqua Comunale</i>	/
3750	<i>Acqua Comunale</i>	<i>Per Passiza</i>
3813	<i>Acqua Comunale</i>	<i>Mandria</i>
4228	<i>Acqua Kaluša</i>	/
4444	<i>Acqua !:Subi, kal:/</i>	<i>Per subem kalem</i>
1292	<i>Acqua</i>	<i>Per Loushizem</i>
1293	<i>Acqua</i>	<i>Per Loushizem</i>

imena tekočih voda, vrisanih na mapah občin sežanskega davčnega okraja.⁵³

Primer: občina Lokev

Ponazoritev uporabne vrednosti katastrskih map ter izkazov zemljiških in stavbnih parcel pri takratni vodni infrastrukturi bom predstavila na primeru občine Lokev. Občina Lokev je ležala na jugozahodnem robu sežanskega davčnega okraja. Njeno ozemlje je mejilo na kar osem občin. Na severu in vzhodu je mejila na občine davčnega okraja Sežana: Sežana, Merče, Povir, Divača, Dane in Naklo. Na jugu je mejila na občino Gročana, ki je spadala pod davčni okraj Robida (Fünfenberg),⁵⁴ na zahodu pa na občino Bazovica, ki je spadala pod tržaški davčni okraj.⁵⁵ Pod občino Lokev je poleg vasi Lokev spadala tudi vas Prelože. Obe vasi danes tvorita Krajevno skupnost Lokev, ki leži v občini Sežana. Na njenem ozemlju so občani za svoje potrebe in napajanje živine zgradili občinske kale ter občinske in zasebne vodnjake.

Od devetih naštetih kalov po katastrski mapi obravnavane občine, ki jo hrani Državni arhiv v Trstu, jih ima osem vpisano parcelno številko zemljišča. Zemljiško parcelno številko obeh kalov, vrisanih v VIII. sekciji, pa najdemo na katastrski mapi, ki jo hrani Območna geodetska uprava Koper, geodetska pisarna Sežana. Poleg izkazov o zemljiških parcelah, kjer dobimo podatke o lastniku zemljiške parcele, so nezanemarljiv vir tudi izkazi o klasifikaciji katastrskih kultur. Kot obrazci so zapisani v italijanščini, izpolnjeni pa so bodisi v italijanščini bodisi v nemščini. V njih prek parcelne številke zemljišča poiščemo vrsto katastrske kulture, ki prevladuje na posamezni zemljiški parceli. V izkazu katastrskih kultur obči-

ne Lokev najdemo za kale navedka voda (*Acqua*) in občinska voda (*Acqua Comunale*). V dveh primerih nam izkaz postreže tudi z imenom kalov,⁵⁶ nekaj imen pa preberemo tudi na katastrski mapi, saj imajo nekatera ledinska imena ime po kalih.⁵⁷ Zapisi, ki so v povezavi s kali oziroma z njihovimi parcelnimi številkami, so navedeni v tabeli 5.

Zapisana ledinska imena na katastrski mapi pa izpričujejo morebitni obstoj še nekaterih drugih kalov. To so v VII. sekciji *Ned Lerdem Kalem* in *Per herdem Kalem* ter v VI. sekciji *Nove kau* in nekoliko nižje *Pod novem Kalem*.⁵⁸ Podobne primere srečamo tudi na mapah drugih občin sežanskega davčnega okraja, kot je, na primer, *Na kali* v VI. sekciji občin Vareje in Švarcenek.⁵⁹ V III. sekciji občine Divača je zapisano ledinsko ime *Per Korenskim Kalli*,⁶⁰ sam kal pa je vrisan v XII. sekciji občine Povir (*Gorenski kal*),⁶¹ kar namiguje na to, da so Divačani uporabljali kal sosednje občine. Pregled Zbirke fotografij in razglednic Lokve in Prelož Vojaškega muzeja Tabor Lokev⁶² je potrdil obstoj Grdega kala (*Per herdem Kalem*),⁶³ ki je obstajal do takrat, ko so prenehali gnati živino na pašo. Spomni se ga še lokalno prebivalstvo (Lokev, Milena Stopar; Lokev, Ivanka Stopar; Lokev, Mara Prodan; Lokev, Srečko Umek). Na njegovi lokaciji je danes igrišče ob vaškem gasilskem domu (Lokev 5g). S potrditvijo obstoja tega kala se porodi vprašanje o obstoju drugih, na katere namigujejo zgoraj navedena zapisana ledinska imena. Z izpraševanjem lokalnega prebivalstva se še izkaže, da so se imena kalov obdržala, izjema sta le kala z napisom *Per Loushizem* v VIII. sekciji katastrske mape. Od njiju se je ohra-

Kačiče in Rodik, je nastala udorna jama, ki vodo iz Luze požre. Tako Kranjski potok ne priteče več v Kačiče, struga potoka pa je še ohranjena (Potokar, *Kačiče na Krasu*, str. 269–270).
⁵³ Gl. op. 39.

⁵⁴ Krnel Umek, Okrajno sodišče Robida, str. 124–125.

⁵⁵ AST, CFr, E, DS, CCor, Opis meja (Descrizione confini), 202.01. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=*#60798_archivio (30. 9. 2019).

⁵⁶ AST, CFr, E, DS, CCor, Izkaz o klasifikaciji katastrskih kultur (Protocollo classificazione delle particelle tereni secondo genere di coltura di classe, okrajšano PCK), 203.03. Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=*#60816_archivio (30. 9. 2019).

⁵⁷ AST, CFr, M, DS, CCor, 132 b.

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ AST, CFr, M, DS, CVar, 561 b.

⁶⁰ AST, CFr, M, DS, CDi, 165 b.

⁶¹ Kal je pripadal vasi Gorenje (spletni vir 35).

⁶² Vojaški muzej Tabor Lokev, Zbirka fotografij in razglednic Lokve in Prelož.

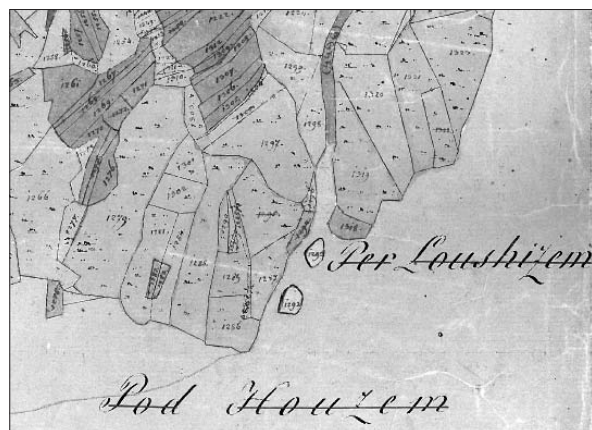
⁶³ AST, CFr, M, DS, CCor, 132 b.

Tabela 6: Ohranjenost kalov, zabeleženih na katastrskih mapah občine Lokev.

Ohranjeni kali	Neohranjeni kali
Čisti kal (parc. št. 255)	Zadnji kal (parc. št. 2498)
Kaluža (parc. št. 4228)	Kal na Predaleh ali kal v Gobiščnem dolu (parc. št. 3178)
Vzhodni kal Lanišče (parc. št. 1292)	Pasica (parc. št. 3750)
	Kal na Mandriji (parc. št. 3813)
	Suhi kal (parc. št. 4444)
	Zahodni kal Lanišče (parc. št. 1293)
	Kal Konec ulc ali Drejetov kal (parc. št. 334)



Ostanki nekdanjega kala na Mandriji v Lokvi (foto: Srečko Rože, 2019).



Kala v Laniščih, vrisana na katastrski mapi občine Lokev (Območna geodetska uprava Koper, geodetska pisarna Sežana).

nil le vzhodni.⁶⁴ Ta predel danes nosi ledinsko ime Lanišče. Katastrska mapa se tako izkaže tudi za zelo uporaben vir za obstoj tistih kalov, ki se do danes niso ohranili, zlasti pa tistih, ki jih lokalno prebivalstvo ne pomni več, kot sta Suhi kal in kal na Mandriji.⁶⁵ V tabeli 6 so kali, vrisani na katastrski mapi občine Lokev, zapisani glede na ohranjenost.

Od treh vrisanih občinskih vodnjakov srečamo le enega v izkazu zemljiških parcel⁶⁶ in v izkazu katastrskih kultur. Gre za po izročilu najstarejši javni vodnjak v Lokvi, t. i. Stanko, ki je vrisan v VII. sekciji mape na predelu z ledinskim imenom Katanija (*Cat-*

⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ AST, CFr, E, DS, CCor, Izkaz o zemljiških parcelah (Protocollo particelle fondi, okrajšano PPF), 202.02. Dostopno tudi na: https://www.archivodistatotrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#60800_archivio (30. 9. 2019).

tania)⁶⁷ s konvencionalnim znakom za lesen jaškast vodnjak in s parcelno številko 3646a.⁶⁸ V izkazu o klasifikaciji katastrskih kultur občine Lokev je zapisan tudi kot občinski vodnjak (*Pozzo Comunale*).⁶⁹ V isti sekciji je ob vrisani poti, ki se ob stavbni parceli s številko 41 odcepi od glavne prometnice, »stare tržaške ceste«, z enakim konvencionalnim znakom vrisan še občinski vodnjak pri Štoki ali pri Bekonovih z letnicama 1787 (leto izdelave) in 1887 (leto prenove) na večdelnem kamnitem oklepu.⁷⁰ Njegov zapis bomo v izkazih zemljiških parcel in klasifikaciji katastrskih kultur zaman iskali, saj nima parcelne številke. Brez parcelne številke je tudi občinski vodnjak, vrisan z enakim konvencionalnim znakom v VIII. sekciji mape. Na vrisanem skupnem prostoru Prelož ob parcelnih številkah 141, 142, 143 in 144, kjer je vodnjak vrisan,⁷¹ danes ni ohranjenega nobenega znamenja, ki bi pričalo o njegovem obstoju. Še več, nadaljnje raziskovanje je pripeljalo do dvoma, ali podatek, naveden v katastrski mapi občine Lokev, sploh drži. V VIII. sekciji reambulančne mape Lokve vodnjak ni vrisan.⁷² V odgovoru na okrožnico sežanskega okrajnega glavarstva iz 13. oktobra 1902, po kateri so morale pripadajoče občine zapisati natančne podatke o stanju vodnih infrastruktur v vseh pripadajočih krajih, preberemo, da so imele Prelože v tem času le en občinski vodnjak.⁷³ Gre za še danes edini občinski vodnjak v vasi, ki sicer nosi letnico 1903. Najverjetneje je bil takrat izdelan njegov oklep. Stoji približno 10 metrov od označene vodne infrastrukture na katastru. Njegovo gradnjo je po pripovedovanju lokalnega prebivalstva zabeležil Virgil Šček v II. zvezku *Lokavskih starin*.⁷⁴ Domačinka, stanujoča na posesti, ki je imela na franciscejskem katastru parcelno številko 143,⁷⁵ se spominja, da je bila na točno tistem

mestu, kjer je znak za lesen jaškast vodnjak, kamnita odprtina podzemnega odtočnega kanala za vodo, vaška. »Na tem mestu, kjer je moder krogec na katastru, je bila vaška, ki je imela premer približno 2 metra. Vanjo se je ob deževjih stekala voda po kanalu [ob cesti], ki se je pričel pri Prfuzovih [Prelože pri Lokvi 20]. Voda je prišla ven na našem vrtu, ki stoji za našo hišo [Prelože pri Lokvi 12]. Ob hudih nalivih je zalilo staro Možetovo delavnico,⁷⁶ ki je služila kot kovačnica. Danes je na tem mestu, kjer je bila vaška, Makakova lupa [Prelože pri Lokvi 11]« (Prelože pri Lokvi, Marija Bernetič).⁷⁷ Tako se zdi verjetneje, da so geodeti označili vaško, ki je bila po gradbeni zasnovi najverjetneje deloma podobna kamnitemu jaškastemu vodnjaku, česar pa ne gre zanesljivo trditi, saj ostaja čas gradnje vaške neznan.⁷⁸ Pojavi pa se tudi vprašanje dodelitve zemljiške parcelne številke občinskemu vodnjaku Stanka, ki ostaja še odprto. Gre namreč za edini občinski vodnjak na ozemlju sežanskega davčnega okraja, ki ima na mapah, hranjenih v Državnem arhivu v Trstu, zemljiško parcelno številko.

Franciscejski kataster lahko uporabimo tudi tako, da preverimo, ali je določena vodna infrastruktura, ki se je ohranila do danes, obstajala v prvi tretjini 19. stoletja, vendar moramo biti pri zaključkih previdni in uporabiti tudi druge vire, ki so nam na voljo. Lokavec Ivan Svetina je v spominih zapisal, da je bil občinski vodnjak pri Mrlovih⁷⁹ po besedah vaščanov zgrajen leta 1818, leta 1939 pa je bil predelan, »ma samo vrhnja plošča in šaplo«.⁸⁰ Potemtakem bi moral biti vrisan v VII. sekciji, vendar je na tem mestu



Lokacija občinskega vodnjaka Stanka z zemljiško parcelno številko 3646a v Lokvi. Detalj iz katastrske mape občine Lokev (Območna geodetska uprava Koper, geodetska pisarna Sežana).

⁶⁷ Predel leži severovzhodno od lokavske bencinske črpalke.

⁶⁸ AST, CFr, M, DS, CCor, 132 b.

⁶⁹ AST, CFr, E, DS, CCor, PCK, 203.03. Več o občinskem vodnjaku Stanka gl. v: Rože, Preskrba z vodo, str. 230–232.

⁷⁰ AST, CFr, M, DS, CCor, 132 b. Več o občinskem vodnjaku pri Štoki ali pri Bekonovih gl. v: Rože, Preskrba z vodo, str. 232.

⁷¹ AST, CFr, M, DS, CCor, 132 b.

⁷² ARS,SIAS179/G/RE/G506/g/C08.Dostopnostudina:<http://ars.gov.si/Query/detail.aspx?ID=203934> (2. 10. 2019).

⁷³ PAK, KP 633, t. e. 473, Preskrba z vodo (1871–1914). Dopis sežanskega okrajnega glavarstva županstvu istega političnega okraja, št. 11810, 13. 10. 1902.

⁷⁴ ŽAL, Šček, *Lokavske starine*, II. zvezek, str. 223–224. Gre za tri zvezke rokopisa Virgila Ščeka (1889–1948), ki so nastali v času, ko je med letoma 1918 in 1921 deloval kot kaplan v Lokvi (I. zvezek *Lokavskih starin*) ter ko se je leta 1942 zatekel k tedanjemu lokavskemu kaplanu Antonu Požarju (1912–1996) in ostal vse do smrti leta 1948 (II. in III. zvezek *Lokavskih starin*). V njih je tematsko nepovezano in časovno prepleteno beležil najstarejše zapise iz Lokve, ljudske pesmi, izročila, običaje, narečne izraze, društva, šolstvo, pomembne dogodke, povzema podatke iz matičnih knjig; skratka, zapisoval je vse, kar je videl, prebral, slišal in doživel v Lokvi (Čehovin, *Virgil Šček*, str. 35–42).

⁷⁵ Današnja hišna št. 12.

⁷⁶ Delavnica je stala na posestvu današnje hišne številke 12. Do srede prejšnjega stoletja sta tu bivali dve družini s hišnimi imenoma Šlevajevi in Možetovi. Možetovi so se sredi prejšnjega stoletja preselili na posestvo z današnjima hišnima številkami 4 in 5. Šlevajevi, ki so odkupili njihovo staro posest, so delavnico podrl (Prelože pri Lokvi, Marija Bernetič).

⁷⁷ Današnja hišna št. 11.

⁷⁸ O tem gl. tudi v: Rože, Preskrba z vodo, str. 226–227.

⁷⁹ Javni vodnjak je vzhodno od domačije s hišno številko 30.

⁸⁰ Vojaški muzej Tabor Lokev, Svetina, *Vodnjaki*, brez navedbe strani.



Občinski vodnjak Stanka. Okrasna vodna črpalka je bila postavljena ob obnovitvi vodnjaka leta 2001 (foto: Aneja Rože, 2018).

označena le občinska pot (*Strada Communale*).⁸¹ Po pripovedovanju Franca Čoka (r. 1936) je bil vodnjak zgrajen po sredini 19. stoletja. »Štirno pri Mrlovih je delal moj bižinono,⁸² Jožef Mirc, skupaj z drugimi vaščani. Je bilo skupinsko delo, robuta« (Lokev, Franc Čok). Vodnjak je nedvomno obstajal leta 1902, saj v odgovoru na okrožnico sežanskega okrajnega glavarstva beremo, da so v občini Lokev štirje občinski vodnjaki.⁸³ To so bili t. i. Stanka, pri Štoki ali pri Beknovih, pri Mrlovih in pri Mjvlji (ali pri Tutli; Lokve, Joško Stopar), ki je bil dokončan leta 1844, kot preberemo na njegovem oklepju.⁸⁴

Kot lesene jaškaste vodnjake so geodeti v VII. sekciji označili tudi sedem zasebnih vodnjakov na stavbnih parcelah s številkami 16, 35, 60, 61, 80, 101 in 105.⁸⁵ Njihovi oklepi se niso ohranili, saj so jih gospodarji domačij zamenjali v drugi polovici 19. stoletja, ko se je pričela »zlata doba« kamnarstva na Krasu.⁸⁶ Tako je, na primer, Josip Čok (1865–1919), po domače Lileto, ugleden lastnik kamnoseške de-

lavnice in kamnoloma ob cesti Sežana–Lokev (»Liletova kava«), po preselitvi na domačijo z današnjo hišno številko 120 (stavbna parcela s številko 35 na katastru) leta 1911 zamenjal oklep vodnjaka prejšnjih lastnikov (najverjetneje potomcev Antona Perhauca (*Antoniusa Perhautza*), zapisanega v izkazu lastnikov stavbnih parcel). Po drugi svetovni vojni, ko je prevladovala miselnost o zastarelosti okrašenih kamnitih izdelkov, pa ga je njegov vnuk odstranil.⁸⁷ »Takrat se je delalo iz betona. Danes je tam vodomet, spodaj pa je še štirna« (Lokev, Franc Čok). Primerjava označenih zasebnih vodnjakov na katastrski mapi občine Lokve⁸⁸ in terenskega raziskovanja je pokazala, da podatki v katastru niso popolni, saj trije vodnjaki niso označeni. Podani so v tabeli 7.⁸⁹

Potemtakem je bilo v občini Lokev vsaj deset zasebnih in dva občinska vodnjaka. Razhajanje podatkov o zasebnih vodnjakih srečamo tudi v občini Štorje, kjer je na katastrski mapi vrisanih devetnajst zasebnih vodnjakov,⁹⁰ cenilni izkaz pa (izjemoma) govori o 24 vodnjakih v Štorjah, treh v Majcnih, štirih v Podbrežah in enem v Senadolah. Skupaj gre torej za 32 vodnjakov.⁹¹ Nedoslednost je kot značilnost

⁸¹ AST, CFr, M, DS, CCor, 132 b; AST, CFr, E, DS, CCor, PPF, 202.02.

⁸² Praded.

⁸³ PAK, KP 633, t. e. 473, Preskrba z vodo 1871–1914. Dopis sežanskega okrajnega glavarstva županstvu istega političnega okraja, št. 11810, 13. 10. 1902.

⁸⁴ Lokve 179. Vodnjak je za hišo. Več o vodnjakih pri Mrlovih in pri Mjvlji gl. v: Rože, Preskrba z vodo, str. 232–233.

⁸⁵ AST, CFr, M, DS, CCor, 132 b.

⁸⁶ Kernel, *Kamnoseštvo*, str. 23.

⁸⁷ Rože, Preskrba z vodo, str. 228.

⁸⁸ AST, CFr, M, DS, CCor, 132 b.

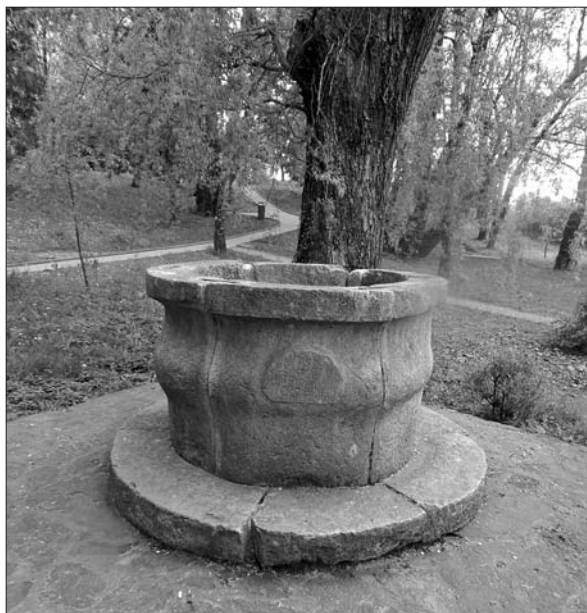
⁸⁹ Več o njih gl. v: Rože, Preskrba z vodo, str. 229–230; Rože, Najstarejši, str. 9–10; Rože, Oklep vodnjaka, str. 43.

⁹⁰ AST, CFr, M, DS, CStor, 512 b.

⁹¹ AST, CFr, E, DS, CStor, OEC, 794.02.

Tabela 7: Vodnjaki, ki na katastrski mapi občine Lokev niso označeni, so se pa ohranili do danes. Eden se je ohranil v celoti, pri drugih dveh pa je bil oklep vodnjaka prenesen.

Naročnik vodnjaka	Letnica izdelave	Številka stavbne parcele	Današnje nahajališče cisterne	Današnje nahajališče oklepa vodnjaka
Georgius Bosiaglau (1703–1752)	1752	71	Lokev 151	Kindlerjev park v Ilirski Bistrici
Antonius Lanthieri (1747–1801)	1778	81	Lokev 71	Lokev 71
Gregorius Mlazzh (1746–1812)	1796	100	Lokev 44	Lokev 5a



Nekdanji Borštnerjev oziroma Ruščev (Lokev 151) oklep vodnjaka z letnico 1752 v Kindlerjevem parku v Ilirski Bistrici (foto: Aneja Rože, 2018).

pri vrisovanju konvencionalnih znakov, razen ponazarjanja mostov, ugotovil že Boris Golec. »Izkušnje kažejo, da so bili pri ponazarjanju mostov zelo dosledni, pri risanju drugih topografskih znakov iz skupine konvencionalnih oznak pa manj. Na katastrskih mapah na primer ni sledu o številnih križih, kapelah, zidovih ali vislicah, ki so sicer potrjeno obstajali, saj jih najdemo na jožefinskem vojaškem zemljevidu in so dokumentirani tudi pozneje ali stojijo celo še danes.«⁹²

Zaključek

Pri interpretiranju podatkov o vodni infrastrukturi in preskrbi z vodo v sežanskem davčnem okraju moramo biti previdni, saj lahko pri poglobljenem preučevanju naletimo na razhajanja med podatki v katastrskih mapah in posameznih izkazih ter tistimi, ki jih dobimo na terenu (kot so ohranjeni kamniti oklepi treh omenjenih zasebnih vodnjakov iz Lokve z letnicami 1752, 1778 in 1796, ki na katastrski mapi niso vrisani). Na mapah franciscejskega katastra se za davčni okraj Sežana omenjajo le štiri vrste vodne in-

frastrukture: reke in potoki, cisterne oziroma vodnjaki in kali oziroma, kot je zapisano v cenilnih izkazih, kotanje, napolnjene z vodo. Terensko raziskovanje je razkrilo še dve vrsti vodne infrastrukture. To so lokve in »štirne«, ki so imele enako funkcijo kot vodnjaki, na katastrskih mapah pa so označene kot kali. Število kalov, v grafu prikazano po občinah sežanskega davčnega okraja, je tako popačeno. Ob tem se pojavi tudi vprašanje o morebitnem obstoju kala tam, kjer ni vrisan, na njegovo prisotnost pa namiguje ledinsko ime (primer Grdega kala v občini Lokev), kar prav tako prispeva k popačenju omenjenega grafa.

Nedoslednosti smo opazili tudi pri označevanju vodnjakov, ki so bili zgrajeni kot cisterne. Najprej lahko izpostavimo nepravilno rabo konvencionalnih znakov. Ob konvencionalnem znaku za cisterno se na katastrskih mapah pojavita tudi konvencionalna znaka za lesen in kamnit jaškast vodnjak, kakršnih na obravnavanem ozemlju ni bilo. Drugič, v mikrostudiji občine Lokev smo pokazali, da je lahko s konvencionalnim znakom za vodnjak upodobljena tudi druga vodna infrastruktura. Na upodobitvi vasi Prelože je namreč z znakom za vodnjak domnevno označena odprtina odtočnega kanala za vodo. Zaradi tega lahko dobimo popačeno število občinskih vodnjakov. Nadalje smo opazili nenatančnost pri številu vrisanih zasebnih vodnjakov. Trije ohranjeni najstarejši zasebni vodnjaki iz Lokve z letnicami 1752, 1778 in 1796 na katastrski mapi namreč niso vrisani. Razhajanje pri številu vrisanih vodnjakov se je pokazalo tudi v občini Štorje. Na katastrski mapi je namreč vrisanih skupaj devetnajst zasebnih vodnjakov, v cenilnem izkazu pa jih je navedenih kar dvaintrideset. Razmerje med večjim deležem zasebnih vodnjakov in manjšim deležem občinskih vodnjakov pa je kljub nedoslednostim nedvomno ustrezno.

Kljub tem razhajanjem in nedoslednostim je franciscejski kataster dragocen vir za obravnavo zgodovine vodne infrastrukture in preskrbe z vodo, saj drugega, boljšega zgodovinskega vira ni. Gre torej za temeljni vir za čas sredine prve polovice 19. stoletja, posredno pa je, skupaj z drugimi tovrstnimi viri, uporaben tudi za mlajša in starejša obdobja. Golec je čas pred katastrskimi mapami v prispodobi označil kot dobo tipanja v (pol)temi, pojav map pa kot »revolucionarni« korak naprej pri spoznavanju in raziskovanju prostora,⁹³ saj lahko za vrisano vodno

⁹² Golec, Zemljiški katastri, 2. del, str. 368.

⁹³ Prav tam, str. 392.

infrastrukturo na splošno razberemo natančno lego. Za tekoče vode in nekatere kale nam franciscejski kataster postreže tudi z imeni. Za razliko od imen tekočih voda, ki so običajno vpisana na strugi oziroma ob njej, je pridobivanje imen kalov nekoliko oteženo. Na imena kalov lahko namigujejo, kot že rečeno, ledinska imena, zapisana na katastrskih mapah, srečamo pa jih tudi v izkazih katastrskih kultur. Uporabna vrednost franciscejskega katastra se tako izkaže zlasti v obstoju takratne vodne infrastrukture, saj so nekateri potoki presahnili, presahnili pa so tudi številni kali. Nekaterih kalov lokalno prebivalstvo ne pomni več. Cenilni izkazi pa ponujajo tudi dragocene podatke o preskrbi z vodo v sušnih obdobjih v občinah, ki so ležale v osrčju Krasa.

Slovarček

Kal Antropogeno preoblikovana kraška kotanja za zbiranje deževnice, namenjena predvsem napajanju živine. Njeno obrobje je moralo biti dovolj položno, da je bil dostop do napajališča za živino čim bolj enostaven. Vodotesnost je omogočala glina, ki je že bila na dnu kotanj, drugod pa so jo naknadno položili ter jo dobro steptali ali zbili, da je postala nepropustna. Vodotesnost je izboljšala živina, saj je med napajanjem spontano teptala glineno podlago in jo s tem tesnila. Konec 19. in na začetku 20. stoletja so s pojmom kal označevali tudi vodno infrastrukturo, zgrajeno iz bazena in korita za napajanje živine. Živina v bazen ni imela več dostopa.

Lokev Zbiralnik za vodo s strmo grajenimi stenami iz bolj ali manj obdelanih kamnitih blokov, namenjen preskrbi ljudi s pitno vodo. Vodotesnost je omogočala glina, ki je že bila na dnu kotanj, drugod pa so jo naknadno položili ter jo dobro steptali ali zbili, da je postala nepropustna. Zaradi vodotesnosti so z glino zadelali tudi vmesni prostor in reže med kamnitimi bloki sten. Po notranjem obodu so speljali večje kamnite skrle, ki so služile kot stopnice za dostop do vode. Živina vanje ni imela dostopa.

Štirna S tem pojmom Kraševci označujejo:

- vodno infrastrukturo, podobno lokvi, le da je običajno manjša;
- vodnjak, zgrajen iz cisterne v podzemnem delu in oklepa na nadzemnem delu;
- cisterno vodnjaka.

Da bi se izognili zmedi, v prispevku uporabljamo pojmovanje iz prve alineje.

Štirna kot vodnjak:

- **cisterna**: podzemni del vodnjaka kvadratnega ali okroglega tlorisa. Globina je bila pogojena s terenom, saj je bilo kopanje v trdo skalnato podlago zelo napor-

no. Vodotesnost so dosegli z glino, ki so jo zadelali na dnu cisterne ter v vmesnih prostorih in špranjah med kamnitimi bloki sten. Vrh podzemnih cistern je bil banjasto ali kupolasto zaključen. Kjer je bil vrh oboka izravnal s terenom, so ga prekrili s plastjo koncentrično postavljenih velikih klinastih skrl, na katerih je slonel oklep. Če je obok segal čez nivo terena, so višinsko razliko zravnali z eno ali dvema vrstama stopnic.

- **Oklep vodnjaka** (tudi krona; v različnih krajih so rabljeni različni narečni izrazi – šaplo, šap, šapa): nadzemni del vodnjaka okroglega tlorisa. Oklepi so bili zidani iz neobdelanega kamna pravilnejših oblik in apnene malte, na vrhu pa so se zaključili s kamnitim obročem, ki ni služil le kot okras, temveč je tudi preprečeval vodi, da bi izpirala malto med kamni, in dajal čvrstejšo oporo za vleko vrvi ali verige pri zajemanju vode. Večkrat so bili izdelani iz enega ali več kamnitih kosov, med seboj povezanih s kovinskimi spoji. Notranje stene so bile ravne, zunanje pa bodisi ravne bodisi izbočene ali izklesane v hruškast profil. Na najvidnejšem delu oklepa so praviloma izklesali letnico izdelave in dodali začetnici gospodarja naročnika, ponekod pa so jih okrasili še s preprostimi cvetličnimi in geometrijskimi ornamentami ter svetimi monogrami. Klesani oklepi so bili praviloma odlično kamnoseško delo.

Proti koncu 19. stoletja je postal čedalje bolj priljubljen beton, ki je tako pri gradnji cistern kot tudi oklepa prevladoval med obema svetovnima vojnoma in po drugi svetovni vojni.

Vaška Kamnita odprtina podzemnega odtočnega kanala za vodo.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

SI AS 179 – Franciscejski kataster za Primorsko (1811–1869). Dostopno tudi na: <http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=23256> (2. 10. 2019).

AST – Archivio di Stato di Trieste

Catasto franceschino (CFr), Elaborati del Catasto franceschino (E), Distretto di Sessana (DS). Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatodistrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=*#60708_archivio (30. 9. 2019).

Catasto franceschino (CFr), Mappe del Catasto franceschino (M), Distretto di Sessana (DS). Dostopno tudi na: https://www.archiviodistatodistrieste.it/AriannaWeb/main.htm?eads=#34970_archivio (30. 9. 2019).

PAK – Pokrajinski arhiv Koper
KP 633 – Okrajno glavarstvo Sežana

Vojaški muzej Tabor Lokev, Srečko Rože – interpretator kulturne dediščine
Ivan Svetina, *Vodnjaki* [rokopis, kopija].
Zbirka fotografij in razglednic Lokve in Prelože.

ŽAL – Župnijski arhiv Lokev
Virgil Šček, *Lokavske starine* II [rokopis]. Lokev: 1941–1943.

SPLETNI VIR

<https://www.merriam-webster.com/dictionary/juger>
(2. 10. 2019).

INFORMATORJI

Babič, Nadja, r. 1943, Bzkovi, Naklo 14.
Bernetič, Marija, r. 1934, Friglovi, Prelože pri Lokvi 12.
Čok, Franc, r. 1936, Liletovi, Lokev 120.
Lavrenčič, Slavko, r. 1967, Kreplje 23.
Prodan, Mara, r. 1950, Zajcevi, Lokev 4c.
Rože, Srečko, r. 1966, Mžakov iz Krepelj, Prelože pri Lokvi 10.
Stopar, Ivanka, r. 1952, Spčevi, Lokev 213.
Stopar, Milena, r. 1923, Zajcevi, Lokev 4c.
Umek, Srečko, r. 1963, Grčevi, Lokev 16d.
Žvab, Emil, r. 1929, Gornji Matjaževi, Kreplje 29.

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Belingar, Eda: O kalih kot kulturni dediščini. *Okrogla voda: priročnik o kalih*. Ljubljana: Zavod RS za varstvo narave, 2007, str. 116–128.
Belingar, Eda: Uporaba kamna v življenju Kraševcev = The use of stone in the life of the Karst people. *AR: Arhitektura, raziskave = architecture, research* 11, 2011, št. 3, str. 71–78.
Belingar, Eda: Voda v življenju Kobjeglavcev in Tupelčanov. *Kronika* 55, 2007, št. 2, str. 433–452.
Belingar, Eda: Vodnjaki na Krasu: pojav, načini gradnje, oblike. *Kronika* 60, 2012, št. 2, str. 285–298.
Belingar, Eda: Vodovod v Danah. *Kronika* 59, 2011, št. 1, str. 75–90.
Bonin, Zdenka: Kataster koprskih solin leta 1847. *Kronika* 54, 2006, št. 1, str. 79–94.
Čehovin, Aleksandra: Virgil Šček (1889–1948) in njegov boj za ohranitev slovenskega jezika (di-

plomsko delo). Nova Gorica: Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici, 2012.

Čelik, Tatjana et al.: Inventarizacija kalov in lokev na Krasu ter njihov pomen za biotsko raznovrstnost. Inventory of karstic ponds (kal and lokev) and their importance for biotic diversity. *Kras: voda in življenje v kamniti pokrajini. Kras: water and life in a rocky landscape* (ur. Andrej Mihevc). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, str. 72–82.

Golec, Boris: Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja, 1. del. *Arhivi* 32, 2009, št. 2, str. 283–338; 2. del. *Arhivi* 33, 2010, št. 2, str. 339–396.

Habe, France: Reka – dolina mlinov in žag. *Reka – Timav: podobe, zgodovina in ekologija kraške reke* (ur. Irena Trenc-Frelj). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990, str. 239–286.

Holz, Eva: Cestne povezave na Krasu od konca 17. do sredine 19. stoletja. *Kronika* 63, 2015, št. 3 (Iz zgodovine Krasa), str. 495–512.

Instruction zur Ausführung der zum Behufe des allgemeinen Catasters in Folge des 8. und 9. Paragraphes des Allerhöchsten Patentens vom 23. December 1817 angeordneten Landes-Vermessung. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staats-Aerarial-Druckerey, 1824.

Kernel, Davor: *Kamnoseštvo in kamnolomstvo na Krasu*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2003.

Krnel Umek, Duša: Okrajno sodišče Robida od leta 1814 do leta 1832: slovenska imena institucij v Istri. *Arhivi* 29, 2006, št. 1, str. 123–128.

Potokar, Klelija: *Kačiče na Krasu*. Kačiče – Pared: samozaložba, 2005.

Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804): Opisi*. 3. zv. *Karte*. 3. zv. Ljubljana: Znanstveno raziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1997.

Ribnikar, Peter: Zemljiški kataster kot vir za zgodovino. *Zgodovinski časopis* 36, 1982, št. 4, str. 321–337.

Rösener, Werner: *Kmetje v evropski zgodovini*. Ljubljana: Založba I*cf., 2007.

Rože, Aneja: Najstarejši ohranjeni lokavski oklep vodnjaka v ilirskobistriškem parku. *Kraški obzorik: glasilo Občine Sežana* 20, 2018, št. 2, str. 9–10.

Rože, Aneja: Oklep vodnjaka v Kindlerjevem parku. *Bistriški odmevi: glasilo Občine Ilirska Bistrica* 79, 2019, str. 43.

Rože, Aneja: Preskrba z vodo v vaseh Lokve in Prelože v prvi polovici 19. stoletja. *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja* 42, 2018, str. 223–240.

Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji*. 5. knjiga, *Kras in Primorje*. Ljubljana: Viharnik, 2011.

Valvasor, Janez Vajkard: *Čast in slava vojvodine Kranjske*. 1. knjiga. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2009.

Zobec, Miha: Človek, živina in kali: pogled v preteklost vodnih zajetij na Krasu. *Kronika* 56, 2008, št. 3, str. 495–504.

Zobec, Miha: Pogled v preteklost kalov na Krasu. *Okrogla voda: priročnik o kalih*. Ljubljana: Zavod RS za varstvo narave, 2007, str. 193–207.



S U M M A R Y

Franciscan cadastre as a source for studying the history of water infrastructure and water supply. Tax district of Sežana

The contribution discusses the usefulness of the Franciscan cadastre as a source for studying the history of water infrastructure and water supply on the example of the tax district of Sežana. The author's central question concerns the accuracy of the data provided by the cadastre under examination, the purpose of which—i.e. marking and registering water infrastructure—was of a relative nature. Apart from cadastre maps as well as statements of building and land plots, the author also used subsequent evaluation statements offering an agglomerate of data on the water infrastructure in individual municipalities and the water supply of those Kras municipalities that in dry seasons used the water infrastructure of other municipalities lying within or beyond the tax district of Sežana. Cadastre files and statements kept in the State Archives in Trieste are published online. For the sake of comparison, the secondary sources used in the study included the data obtained through other archival materials, oral sources, and the au-

thor's observations in the field. These either served to corroborate or refute the data from the Franciscan cadastre.

On the one hand, the Franciscan cadastre has proved to be a relatively unreliable source for studying the history of water infrastructure and water supply in the area under examination. On the other hand, however, it has also served as an invaluable source for the lack of any better. Its shortcoming is in poor differentiation between individual types of water infrastructure, as it only identifies rivers, streams, ponds and wells, while conflating watering holes and "štirne" (the notion is used here to denote water infrastructure similar to ponds) as watering holes. The example of the unmarked Grdi Kal points to a possible existence of watering holes where they are implied by field names. Another shortcoming of the Franciscan cadastre is in its inconsistent drawing of conventional symbols for wells, both in terms of type and number. The question of granting land plot number to Lokev's municipal well Stanka remains to be answered. On the other hand, the cadastre provides accurate geographical positions for nearly all water infrastructure placed on the map, apart from which it also provides the names of some waterways and watering holes. However, its greatest merit is in identifying water infrastructure that has not been preserved to present day, especially the part that has not remained in the memory of the local population and the supply of water in dry periods to municipalities at the heart of the Kras region that did not dispose of reliable water infrastructure. The Franciscan cadastre thus proves to be a valuable source for studying the history of water infrastructure and water supply when used in combination with other sources and is as such also useful for studying more recent as well as earlier periods.



ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)
ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)